

THE BEGINNINGS OF THE ROMANIAN MODERNIZATION.

Principles and constitutional projects

Iulian PÎNIȘOARĂ

“Constantin Brâncuși” University of Târgu Jiu

Abstract. *The first decades of the nineteenth century is, for the Romanian Principalities, not only the abandonment of the influence of Byzantine and Ottoman Empires, but above all, the initialisation of a process of political and institutional modernization, process that would culminate, in the second half of the century, with the first constitution debated and adopted by a representative body of the country and the organisation of the first political parties. This is the reason why, after the adoption of the constitution of 1866, Romania had to be called East Belgium.*

Keywords: *political rights, tradition, document, constitution, law, elite.*

Încă din perioada anterioară mișcării lui Tudor Vladimirescu, atât Moldova cât și în Țara Românească începea o dispută ce avea să devină din ce în ce mai aprigă, pe tărâmul ideilor politice, între “ruginiți” și “ciocoi” așa cum își spuneau reciproc cei ce aveau să formeze, abia la sfârșitul secolului cele două mari partide ale istoriei moderne românești – Partidul Conservator și Partidul Liberal. Timp de peste un secol, reprezentanții acestor două direcții de gândire politică s-au plasat pe poziții diametral opuse în raport cu cele mai importante subiecte pe care situația politică, socială și economică din Principate le supunea dezbaterii publice, cu o singură excepție, unirea. De aceea, A. D. Xenopol, și după el și alți istorici, au apreciat că în Moldova și Muntenia, atât marii boieri, cât și boierimea mica și mijlocie, împreună cu reprezentanții burgheziei în curs de constituire, au format, atunci când era adus în discuție idealul unirii teritoriilor românești, ceea ce s-a numit partida națională.

Cel mai intens episod al acestei dispute a fost cel petrecut în jurul stării țărănimii. Până la începutul primului război mondial, disputa în jurul “chestiunii țărănești” a dat naștere unora dintre cele mai aprige dispute publice sau parlamentare dintre care, cu siguranță, cea mai celebră a rămas cea dintre întâiul președinte de Consiliu de Miniștri al Principatelor Române Unite, Barbu Catargiu și unul dintre cei mai dedicați apărători ai cauzei țărănești, Mihail Kogălniceanu.

În afara “chestiunii țărănești”, la fel de disputate au fost și alte probleme precum ritmul în care ar trebui să se producă reformarea societății românești, măsura în care ar trebui implementate soluții folosite și în alte părți ale Europei sau ar trebui ca societatea românească să își modernizeze instituțiile politice pe baza vechilor tradiții și cutume și nu în ultimul rând opțiunea privind lărgirea cercului celor care ar trebui să se bucure de dreptul de a exercita drepturi politice.

Cea mai importantă dispută s-a desfășurat însă, în jurul principiilor ce ar fi trebuit urmate în procesul de constituire a unei societăți românești intrate, cu toate drepturile, în epoca moderă, tocmai pentru că astfel de principii aveau să conducă la rezolvarea, fie în sensul intereselor boierimii, fie în cel al intereselor burgheziei, a tuturor celorlalte probleme, pentru că odată impuse prin forța legii, astfel de principii aveau să furnizeze structura viitoarei arhitecturi a întregii societăți românești.

Dacă în cazul constituției de la 1866, textul acesteia a fost rezultat al disputei politice dintre conservatori și liberali, proiectele de constituție de la începutul secolului al XIX-lea nu reprezentau altceva decât rezultat al culturii politice deprinse, fie în urma lecturii unor autori de scrieri politice la modă în epoca respectivă, fie în urma studiilor pe care tinerii boieri români alegeau să le urmeze în număr din ce în ce mai mare în universități din centrul și vestul Europei.

Un prim document care își propunea realizarea unui model de organizare a instituțiilor statului a fost cel întocmit de către logofătul Dimitrie I. Sturdza și cunoscut sub denumirea de “Plan sau formă de obștească aristocratică în Moldova” în anul 1802.¹

Chiar dacă era vorba de un proiect de constituție, și mai ales de un proiect republican, cunoscutul mare boier moldovean fiind unul dintre puținii admiratori ai sistemului republican la acea vreme, modul în care autorul a conceput organizarea instituțiilor statului a fost unul ce amintea mai mult de republicile italiene medievale decât de un model modern occidental. Cu toate acestea proiectul a fost apreciat ca unul “lucrat” cu foarte multă mîlgă și rigoare.² Cu toate că preocuparea de a desena un model de împărțire a competențelor de conducere a treburilor publice, acest document este cel mai complet cel mai articulat, nu numai în vremea sa, ci chiar până la Regulamentele Organice.³ “Temelia” acestui proiect, așa cum se pronunța chiar autorul său, era reprezentată de o primă punere în aplicație, destul de rudimentară, a principiului separației puterilor în stat. Astfel, în chiar preambulul documentului se arăta că acest principiu al separației puterilor urma să fie materializat prin împărțirea puterii între trei organisme colegiale și anume un Mare Divan alcătuit din cincisprezece membri, un alt organism intitulat Divanul Pravilnicesc alcătuit, de asemenea, din cincisprezece membri precum și un al treilea, Divanul de Jos, fiecare dintre cele trei atribuindu-li-se competențe diferite.

Primul capitol, reglementa statutul celei dintâi dintre cele trei puteri și anume Divanul cel Mare. Textul “planului de obștească” preciza că “Divanul cel Mare, de cincisprezece membri, va avea toată grija izvodirii capetilor pravilnicești asupra sa, și datorie să străjuiască de toată trebuința și orânduiala stăpînirii republicii. Acesta va sîrgui pentru creștere sau hărțuire spre bine a mladenților și pentru cele trebuincioase a se face pentru folosul de obște, atîta din nou cât și prefaciri, și de ale economiei pămîntului drept folosul lăcuitorilor ... va avea privighere pentru păstrare năravurilor bune ... va fi păstrătorul și orânduitorul tot vinitului și cheltuielii republicii ... va fi încărcat cu treburile streine ... va avea toată purtare de grijă a toatei părți ostășăști a republicii”.⁴ Prin urmare, Divanul cel Mare era deținătorul puterii executive, putere ce avea ca atribuții esențiale alcătuirea unui buget destinat armatei, reprezentarea intereselor “republicii” în raport cu “părțile” străine sau adoptarea unor măsuri care să conducă la o cât mai bună administrare a principalei ramuri a economiei, agricultura, și a principalei resurse a țării, terenurile agricole. Între competențele guvernului era și aceea a păstrării ordinii și liniștii publice.

În ceea ce privește modul de alcătuire a acestui organism, pentru a putea aspira la un loc în Marele Divan trebuia îndeplinită o singură condiție, aceea a apartenenței la categoria mării boierimi, sau cum erau denumiți în acea vreme, boierii veliți, precum și vârsta minimă de 50 de ani.⁵

Lucrările Divanului cel Mare aveau să se desfășoare pe comisii alcătuite din câte trei membri.

O primă comisie avea atribuții în materie de educație, urmînd a “străjui asupra tuturor școalelor țării și alte asămîne așezări, făcute pentru ca creștere tinerilor, atît de parte bărbătească, cât și de parte femeiască, să poată fi de îndestul pentru a săvârși la toate obrazile ce vor face, din neamu în neamu, lăcuitori buni republicii”.⁶ Accesul tuturor tinerilor la educație era garantat, chiar împotriva voinței părinților (cu sila, după cum se preciza în textul articolului respectiv) copii fără părinți urmînd a fi preluați de către instituții ce urmau a fi susținute financiar de către “republică”.

¹ Cristian Ionescu, Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741-1991, Ediția a III-a, Editura C. H. Beck, București, 2016, p. 47. Potrivit unor cercetări mai noi, se pare însă că proiectul de constituție ar fi fost redactat de către Ioan Cantacuzino, istoricul Dan Berindei apreciînd că documentul ar fi fost redactat, cel mai probabil, în anul 1790.

² Valeriu Șotropa, Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din Țările Române, în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976, p. 41.

³ Ibidem.

⁴ Cristian Ionescu, op. cit., p. 47.

⁵ Valeriu Șotropa, op. cit., p. 42.

⁶ Cristian Ionescu, op. cit., p. 48.

Un alt departament urma a fi reprezentat de “păstrătorii năravurilor bune”. Acesta urma a se ocupa de “cele netrebnice și pre cele ce pricinuesc desfrânare sau scandal de obște ... pentru parte sănătății, cum lăzăreturi și altele, ce pot fi drept binile de obște”.¹

Celelalte trei comisii aveau atribuții în domenii la fel de importante precum finanțele, relațiile cu alte state, precum și un fel de minister al apărării.

Divanul cel Prăvelnicesc avea rol de “împlinire a pravelor celor scrise”, având rolul unei instanțe judiciare supreme. Articolul care preciza atribuțiile acestuia, consfințea principiul extrem de avangardist pentru acea vreme: egalitatea în fața legii și imposibilitatea de a lipsi de libertate o persoană decât în baza unei hotărâri de condamnare.² Membrii acestui corp erau aleși dintre cei ce aveau vârsta de 25 de ani împliniți și “a avea o deplină știință dă parte prăvelnicească”.³ În fiecare județ urma a fi instituită câte o instanță de judecată ce urma a fi deservită de câte trei “judecători prăvelnicești”.

Divanului de Jos, Dimitrie Sturza îi rezerva rolul deliberativ în materie financiară, în timp ce ultimul capitol era destinat reglementării unor probleme bisericești.⁴

Printre nouățile pe care le aducea acest proiect de republică “aristo-democraticească” era, în primul rând, impunerea, într-un stadiu embrionar, a principiului separației puterilor în stat. De asemenea, se institua, tot într-o formă incipientă, “domnia legii” prin punerea sub semnul egalității, a tuturor locuitorilor, indiferent de starea lor socială “fără de nici o deosăbire, de la cel mai mare până la cel mai mic”, precum și un sistem reprezentativ prin care țărănimea urma să-și aleagă “delegații” prin vot indirect.⁵

Un alt moment extrem de important în istoria noastră constituțională l-a reprezentat anul 1822 și proiectul de constituție al “cărbunarilor”⁶ așa cum erau numiți în mod ironic autorii acestuia de către reprezentanții marii boierimi. Diferența dintre Constituția cărbunarilor și proiectul de reformă al lui Dimitrie Sturdza, dincolo de arhitectura textului, care se apropie de fizionomia constituțiilor din zilele noastre, este faptul că domnitorul Ioniță Sandu Sturdza ar fi avut intenția, în condițiile lipsei unei opoziții reale din partea marii boierimi care se afla în exil în mare parte, de a-și întemeia domnia pe dispozițiile acestui document.

Tăutu, descris de Emanuel Turczynski drept un “excelent cunoscător al istoriei politice și, mai cu seamă, al sistemului administrativ” a imprimat acestui proiect de constituție o puternică tentă liberală, manifestată prin acordarea unui rol important liberăților persoanei, pe de altă parte însă a imprimat o centralizare administrativă excesivă.⁷

Extrem de novator este chiar textul articolului (pontului) 2, cel care, după ce declara ortodoxia drept religie “oficială” în Moldova, statua pentru prima dată libertatea confesională: “să fie suferiți toți cei de alte credinți, după obiceiul din vechiu păzit în pământul acesta, de a avea slobodă lucrare credinței lor”.

¹ Ibidem.

² Ibidem, p. 50; capitolul II al proiectului arăta “acest divan va avea puterea a trage pă fiteșcine, când va avea pârâș, la judecata sa, fără de nici o deosăbire, de la cel mai mare până la cel mai mic, dar nu va putea închide pă cel bănuț de vină, până nu I se va desluși greșala”.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ioan Stanomir, Nașterea Constituției. Limbaj și drept în Principate până la 1866, Editura Nemira, București, 2004, pp. 63-64.

⁶ Acest proiect de constituție a fost pierdut pentru jumătate de secol, însă textul său a fost redescoperit în urma strădaniilor istoricului A. D. Xenopol și publicat, ca anexă, în lucrarea sa, Istoria partidelor politice în România, Editura Librăria Stănculescu, București 1920, pp. 573-596. Textul acestui proiect de constituție, împreună cu unele considerații și comentarii personale, a fost publicat și de către D. V. Barnoschi în lucrarea Originile democrației române. “Cărbunarii”. Constituția Moldovei de la 1822, Editura Viața Românească S. A., Iași 1922.

⁷ Emanuel Turczynski, De la iluminism la liberalismul timpuriu, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 104

Articolul 5 al proiectului era cel care garanta respectarea dreptului de proprietate, oferind o reglementare modernă care acoperea inclusiv dreptul statului de expropriere pentru cauză de interes public, cu singura condiție a de a se “face o despăgubire potrivită cu lucrul ce se va cere a i se lua”.¹

Articolul 12 institua principiul liberului acces la funcțiile publice, statuând că “nici un fel de slujbă obștească, nici de judecătorie, nici de zabetlâc, nici de ori-ce altă trebuință să nu se socotească de clironomie sau de chiverniseală, și nici să se deo vre odinioară sub acest fel de socotință”, în timp ce articolul 18 institua egalitatea în fața legii: “înaintea pravilei să fie socotiți toți deopotrivă și fără deosebire, având a fi și pravila una și aceeași pentru toți, sau pentru a ocroti, sau pentru a pedepsi”.²

Conform articolului 19, puterea executivă era împărțită între domnitor și Sfatul Obștesc în felul următor: “puterea ocârmuirii și a împlinirii să fie în singura mână a Domnitorilor, iar puterea hotărârii să fie pururi în mâna Domnului împreună cu sfatul obștesc” iar puterea legislativă era atribuită Sfatului Obștesc.³

Sfatul Obștesc urma să fie alcătuit din mitropolitul țării, cei doi episcopi, membrii instanțelor de judecată (întâiul divan, al doilea divan, departamentul picinilor străine și departamentul criminalicesc) și din câte un reprezentant al boierimii din fiecare unitate administrativ-teritorială.⁴

Potrivit articolului 20, lucrările Sfatului Obștesc urmau a începe numai după convocarea acestuia de către domnitor prin “țidulă”, urmând a se stabili un sediu în care să se țină ședințele acestuia, fiecare membru al sfatului urmând a avea totală libertate de opinie. Deciziile urmau a fi adoptate prin majoritate absolută, articolul 22 impunând membrilor sfatului să fie prezenți “în numărul și persoana lor”. În cazul unei absențe, persoana respectivă urma a desemna “a veni în locul său ... numai din boierii acei ce nu vor fi în slujbă, pentru care să aibă a ridica toată răspundire”.⁵

Numirea în funcțiile publice se făcea de către domnitor împreună cu Sfatul Obștesc, iar pentru a “lipsi entrigile și prigonirile și pentru a putea între toți pământeni după meritul al lor în slujbele pământului”, mandatul pentru fiecare funcție publică era limitat la un an de zile.⁶

Articolul 74 era cel prin care era statuat principiul supremației sau al domniei legii, căreia urma să i se supună toată populația indiferent de statul, obligația aceasta incumbând inclusiv persoanei domnitorului și reprezentanților Sfatului Obștesc,⁷ instituindu-se legea ca unică “frână” a omului.⁸

Caracterul constituțional al documentului din 1822, chiar dacă unii autori au exprimat unele rețineri în a-l cataloga astfel, este evidențiat de conținutul articolului 75, cel care oferă o definiție a acestui act: “pravila fiind tot temelul în care stă stavila întregii slobozenii, hotarul puterii celor ce plinesc treburile obștei, pravățul cel povățuitoriu spre ocrotirea acesteia, a averii și a drepturilor obștești sau în partea fieștecăruia, și în sfârșit temelul puterii care plinește și face a se plini toate aceste legături soțialicești, cererea obștei este ca, pe temelul cererilor sale aceste arătate și acele următoare de aceste, precum și acele ce se vor mai găsi de cuviință afară de aceste, să înfățoseze o pravilă a țării în deplină cuprindere și a pravililor politicești și acele criminalicești, precum și a tuturor orânduelilor celor sfințite a pământului, care pravă, alcătuiindu-se în limba noastră, să se întărească și să se deo în cunoștința cea de obștie, spre a o avea fiește cine de pravăț asupra dreptăților și asupra îndatoririlor sale”.⁹ Această definiție cuprinde esența rigorilor și exigențelor cărora trebuie să le răspundă un astfel de act, denumit de Tăutu, autorul proiectului, pravilă.¹⁰

¹ A. D. Xenopol, op. cit., p. 574.

² Ibidem, pp. 575-576.

³ Ibidem, p. 577

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, pp. 577-578.

⁶ Ibidem, pp. 584-585.

⁷ Radu Carp, Ioan Stanomir, Inventarea Constituției. Proiecte intelectuale și dezvoltare instituțională în Principatele Române în secolul al XIX-lea, Editura C. H. Beck, București, 2009, p. 11.

⁸ D. V. Barnoschi, Originile democrației române. “Cărvunarii”. Constituția Moldovei dela 1822, Editura Viața Românească S. A., 1922, p. 223.

⁹ A. D. Xenopol, op. cit., pp. 593-594.

¹⁰ Radu Carp, Ioan Stanomir, Laurențiu Vlad, De la pravilă la “constituție”. O istorie a începuturilor constituționale românești, Editura Nemira, București, 2002, p. 18.

Nu ne vom referi aici la Regulamentele Organice din lipsă de spațiu dar și pentru că acest subiect este foarte bine acoperit. Ne limităm să enumerăm câteva dintre prevederile cele mai importante ale acestora.

Astfel, articolul 212 din Regulamentul Organic al Țării Românești consfințea separarea dintre puterea executivă și cea judecătorească, în timp ce articolul 26 al aceluiași text stabilea domnia pe viață, eligibili fiind cei ce aveau vârsta minimă de 45 de ani, aparțineau unei familii boierești “a cărei nobilitate să se sue cel puțin până la moșul său”.¹

Coleg de studii cu Eufrosin Poteca, Petru Poenaru ori Constantin Moroiu, Simion Marcovici a avut și el preocupări de reformare a societății românești. Proiectul său constituțional imaginat de Marcovici, numit de acesta „așezământ politic”, prevedea organizarea statului sub forma unei monarhii constituționale ereditare. Puterea legislativă urma să fie exercitată de un “senat legiuitor” iar puterea executivă revenea unui “senat săvârșitor”. Libertatea tiparului era una dintre libertățile fundamentale și în cadrul construcției politice imaginată de Marcovici. Spre deosebire de Poteca însă, acesta considera că prioritară pentru evoluția economică era agricultura și nu comerțul, arătând că “lucrarea pământului este cea mai mare și mai temeinică bogăție a vericărui stat”.²

Ion Câmpineanu, un alt lider proeminent al elitei politice românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, într-un proiect de constituție din 1838, considera suveranitatea și libertățile “locului” ca fiind periclitare, iar Adunarea Națională era considerată ca o instituție formală, din cauza faptului că atribuțiunile sale erau mereu strâmtorate prin diversele firmanse emise de către Poartă.³ Forma de guvernământ propusă de Ion Câmpineanu era monarhia constituțională ereditară.⁴ Proiectul de constituție mai prevedea printre altele și inviolabilitatea șefului statului, libertatea persoanei, libertatea presei, dreptul șefului statului de a grația sau de a acorda decorații, înființarea unei gărzii naționale precum și a unei “puteri de apă”.⁵

Un alt moment important l-a reprezentat conjurația lui Leonte Radu, un boier din straturile de jos, la ideile căruia au achiesat și alți aproximativ 80 de reprezentanți ai micii boierimi. Țelul acestei mișcări era acela de a “schimba starea de lucruri ... cu armele”. Mișcarea nu viza abrogarea Regulamentelor Organice, dar urmărea modificarea acestora “potrivit cu nemulțămirea ce s’au iscat și cu împrejurările de față”.⁶ Chiar dacă ideile răspândite de către Leonte Radu nu s-au materializat într-un text asemănător celui al lui Ionică Tăutu, aceste idei trebuie luate în considerație, în procesul de evoluție a ideilor politice și a principiilor de guvernare, fie și numai dacă avem în vedere faptul că aceste revendicări aveau drept scop modificarea Regulamentelor Organice având, prin urmare, un rol de reformă constituțională.

Un prim obiectiv al conjurației era înlăturarea domnitorului Mihai Strudza, invocându-se drept motiv faptul că acesta nu fusese ales de către “public”.⁷

Una dintre principalele revendicări ale acestei mișcări a fost cea privind adăugarea în compunerea tribunalelor de ținut a câte doi noi membri, anume “unul din partea treptelor (răzeșilor) și unul din partea locuitorilor (țăranilor); iar la ispravnicat să se adauge pe lângă ispravnici, câte patru comisari care să se aleagă: însă doi dintre boieri, unul dintre trepte, iar unul dintre locuitori”.⁸ Această propunere avea drept scop lărgirea cercului participanților direcți la viața politică și la procesul decizional.

Programul conjurației avea însă și alte revendicări precum libertatea presei, libertatea de exprimare, dreptul statului de a bate monedă, crearea unor decorații, una civilă și una militară,

¹ Ioan Stanomir, *Nașterea ...*, pp. 100-101.

² Ionică Tăutu, *Scrieri social-politice. Cuvânt înainte, studiu introductiv, note*, Emil Virtosu, Editura Științifică, București, 1974, p. 75.

³ Cornelia Bodea, *Anul 1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 119.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, pp. 124-125.

⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, pp. 193-194.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 197.

înființarea unei bănci, inițierea de relații diplomatice oficiale prin instituirea unor ambasade, în primă fază la Constantinopol, dar și inițiative ce nu aveau caracter politic precum construirea de drumuri și șosele “ca în Austria”.¹

¹ Ibidem.